Journal of Islamic Mysticism
Print ISSN: 2538-5135 Online ISSN:2980-8421
erfanmag.ir
Scientific Association of Islamic Mysticism of Iran

Comparative Analysis of Condemned Worldly Images in Nahj al-Balaghah and Attar Nishaburi's Perspective

Habib Makarem Nejad[1]✉ | **Yasin Fathollahi**[2]

1. Corresponding Author, Phd graduate, The Department of Comparative Religions and Mysticism, Farhangian University/ E-mail: makarem.0182@gmail.com
2. Bachelor's degree of English language, Farhangian University/ E-mail: yasin.fathollahi82@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received 2 August 2023
Accepted 9 September 2023
Published online 22 July 2025

Keywords:
Imagery, Transience, Harmfulness, Melancholy, Instrumentality.

ABSTRACT

This study examines the conceptual parallels between worldly images condemned in Nahj al-Balaghah and those presented in Attar Nishaburi's mystical works. One's positive or negative perception of the world stems from one's mental imagery of it. Persian-speaking orators often derive their imagery from narrative texts and the discourse of prominent figures, which not only strengthens their rhetoric but also enhances the aesthetic quality of their works. Among these sources, Imam Ali's collected speeches in Nahj al-Balaghah has served as an unparalleled resource for Persian poets and orators since the earliest periods of Persian poetry. Over time, as sectarian prejudices diminished, literary and mystical figures increasingly engaged with the sermons of Nahj al-Balaghah, contemplating Imam Ali's words and adopting elements of his rhetorical style. Indeed, following the advent of Islam in Iran, few morally-oriented poets can be found whose works do not bear the imprint of Nahj al-Balaghah's imagery and expressions. Using a descriptive methodology and content analysis, this paper demonstrates that Attar Nishaburi (540-618 AH) was significantly influenced by Nahj al-Balaghah's imagery regarding the condemnation of worldly attachments. Attar, as a mystical poet, incorporated Nahj al-Balaghah's themes in his works, particularly in three areas: the imagery of worldly condemnation, similar metaphors for the world, and portrayals of worldly people.

Cite this article: Makarem Nejad, Habib, Hosseini, Zeinab, Fathollahi, Yasin (2025). Comparative Analysis of Condemned Worldly Images in Nahj al-Balaghah and Attar Nishaburi's Perspective. *Journal of Islamic Mysticism*, 16 (2), 277-294. DOI: http//doi.org/10.22034/16.2.15

© The Author(s).
Publisher: Scientific Association of Islamic Mysticism of Iran.
DOI: http//doi.org/10.22034/16.2.15

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]
[DOI: 10.22034/16.2.15]

Extended Abstract

Introduction

The concept of worldly imagery (imāj) plays a significant role in shaping human perception and attitude toward existence. One's positive or negative view of the world is fundamentally derived from one's mental imagery of it. Throughout the history of Persian literature, many orators and poets have developed their imagery from religious narrative texts and the words of prominent spiritual figures. The utilization of such imagery has both strengthened their rhetorical effectiveness and enhanced the aesthetic quality of their literary works.

Among these influential sources, the collection of Imam Ali's speeches and writings in Nahj al-Balaghah has served as an unparalleled resource for Persian-speaking poets and orators since the earliest periods of Persian poetry. This collection represents a distinctive and illuminating source of wisdom that has guided countless individuals through the centuries. Over time, as sectarian prejudices diminished, literary figures and mystics increasingly gained access to the sermons of Nahj al-Balaghah, contemplating Imam Ali's words and adopting elements of his rhetorical style and imagery.

Indeed, following the advent of Islam in Iran, few morally-oriented poets can be found whose works do not bear the imprint of Nahj al-Balaghah's imagery and expressions. This influence is particularly evident in the works of Farid al-Din Attar Nishaburi (540-618 AH), a prominent Sufi poet and theoretician of Persian mystical literature. Despite the common assumption by many scholars that Attar adhered to Sunni doctrines, this research demonstrates his direct conceptual borrowing from Alawite imagery, particularly regarding the condemnation of worldly attachments.

This study employs a descriptive methodology with content analysis to examine the intellectual similarities between Imam Ali's and Attar's perspectives on worldly condemnation. By analyzing Attar's works alongside Nahj al-Balaghah, we identify parallel motifs, similar metaphors, and conceptual frameworks that reveal Attar's significant indebtedness to Imam Ali's worldview, despite the political, historical, and social barriers that characterized the scholarly-literary atmosphere of Islamic society.

2. Research Findings

This study identifies numerous parallel images and metaphors regarding worldly condemnation in both Nahj al-Balaghah and Attar's works. These shared motifs demonstrate Attar's profound influence by Imam Ali's perspective, manifested across several thematic categories:

2.1. The Instrumental View of the World

Both Imam Ali and Attar present an instrumental view of the world (imāj-e abzār angārāne), wherein worldly existence serves as a vehicle for spiritual transcendence and soul development. While condemning excessive worldly attachment, both figures acknowledge the world's potential utility as a means toward higher spiritual goals.

2.2. Shared Imagery of Worldly Condemnation

Several common metaphorical frameworks emerge in both Nahj al-Balaghah and Attar's writings:

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.15]

Impermanence of the World (imāj-e nāpāydāri): Both describe the world as a transient passage rather than a place of rest, using similar terminology such as "dār-e majāz" (house of passage) versus "dār-e qarār" (house of permanence).

- World as a Place of Suffering (ranj-āmizi): Both characterize the world as a house of annihilation and suffering ("dār-e fanā wa 'anā"), emphasizing its inevitable connection to pain.
- World as Satan's Domain: Both depict the world as Satan's marketplace or property, warning against the dangers of being trapped in its deceptions.
- Sorrowful Nature of Worldly Pleasures: Both emphasize that every worldly pleasure is invariably followed by sorrow, with no joy free from subsequent grief.
- World as Harmful (ziyān-resāni): Both describe the world using a concise tripartite characterization: it deceives, harms, and swiftly passes ("taghurru wa tadurru wa tamurru").
- World as Shadow (sāyeh-angārāne): Both compare the world to a shadow that contracts even as it appears to extend, emphasizing its illusory nature.
- World as a Temporary Banquet (ziyāfat-pendārāne): Both liken worldly life to a temporary feast where guests should not become attached to the host's possessions.
- World as a Seductress ('ashveh-garāne): Both depict the world as a deceptive, seductive woman who entraps the unwary with her charms.
- World as a Poisonous Snake: Both compare the world to a snake with a soft, beautiful exterior but deadly venom within.
- World as a Carcass (jifeh-pendāri): Both characterize the world as a carcass around which only dogs gather, with worldly people likened to scavenging animals.
- World as a Garbage Dump (mazbaleh-pendārāne): Both compare the world to a refuse heap that only the basest creatures frequent.
- World as Animal Fodder (chārpā va marta' angāri): Both liken excessive worldly indulgence to animal grazing, with humans reduced to beasts concerned only with consumption.
- World as a Choking Morsel (luqmeh-ye galu-gir): Both describe worldly possessions as a choking morsel that brings harm rather than nourishment.
- World as a Losing Trade (tijārat-e ziyān-bār): Both characterize worldly pursuits as a disadvantageous transaction where one trades eternal life for temporary gain.
- World as a Withered Leaf (barg-e khoshkideh angāri): Both diminish the world's value by comparing it to withered vegetation of negligible worth.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.15]

- World as Malicious (tabahkārāne): Both attribute active malevolence to the world, describing it as deliberately nurturing humans only to destroy them.
- World as a Caravanserai (kārvānsarā engārāne): Both compare life to a brief stay at an inn, where travelers should be ready to depart at any moment.
- World as a Mirage (sarāb pendāri): Both describe the world as a deceptive mirage that promises but never delivers satisfaction.
- **2.3. Reasons for Condemning Worldly People**

Both Imam Ali and Attar identify similar reasons for condemning those excessively attached to worldly concerns:

- Blindness and Lack of Insight: Both characterize worldly individuals as spiritually blind, unable to see beyond material existence.
- Wastefulness and Excess: Both criticize extravagant consumption and the pendulum between indulgence and regret.
- Acquisitiveness: Both warn against insatiable desire for worldly possessions.
- Failure to Learn from the Past: Both emphasize the importance of drawing lessons from the fate of previous generations.
- Disregard for Sufficiency (balāgh): Both promote the concept of taking only what is needed from the world rather than excessive accumulation.

3. Conclusion

This comparative analysis reveals striking similarities between the imagery used by Imam Ali in Nahj al-Balaghah and Attar Nishaburi in his poetic works to condemn worldly attachments. Despite the historical, political, and sectarian barriers that characterized Islamic scholarly circles, Attar's works demonstrate clear conceptual borrowing from Alawite imagery regarding worldly condemnation.

The textual evidence suggests that Attar's negative imagery of the world closely parallels that found in Nahj al-Balaghah, with similar metaphorical frameworks and conceptual approaches. Both figures employ vivid, often harsh imagery to discourage excessive worldly attachment while simultaneously acknowledging the world's potential utility when approached with proper spiritual insight.

Importantly, neither Imam Ali nor Attar advocates complete withdrawal from worldly affairs (rahbāniyyat). Instead, their condemnation of worldly attachment serves as a strategic approach to counteract the detrimental effects of worldliness while encouraging purposeful engagement with material existence as a means toward spiritual development. This shared perspective reflects not only Attar's indebtedness to Alawite thought but also the common religious and ethical concerns that transcended sectarian boundaries in the Islamic intellectual tradition.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.15]

پژوهشنامه عرفان
شاپای چاپی: ۵۱۳۵-۲۵۳۸ شاپای الکترونیکی: ۸۴۲۱-۲۹۸۰
erfanmag.ir
انجمن علمی عرفان اسلامی ایران
Scientific Association of Islamic Mysticism of Iran

همسانی ایماژهای نکوهیدهٔ نهج البلاغه از دنیا در مقایسه با نگرش عطار نیشابوری

حبیب مکارم‌نژاد[۱]✉ | یاسین فتح‌الهی[۲]

۱. نویسنده مسئول، دانش‌آموخته دکتری، گروه ادیان و عرفان تطبیقی، دانشگاه فرهنگیان پردیس رسول اکرم(ص)، اهواز، ایران. رایانامه: makarem.0182@gmail.com

۲. دانش‌آموخته کارشناسی زبان انگلیسی، دانشگاه فرهنگیان، اراک، ایران. رایانامه: yasin.fathollahi82@gmail.com

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۵/۱۱
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۱۸
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۴/۳۱

کلیدواژه‌ها:
ایماژ، گذرا بودن، زیانباری، غم‌انگیزی، ابزارانگاری.

چکیده

نگاه مثبت یا منفی هر کس به دنیا، برگرفته از ایماژ او از دنیاست. ایماژ برخی سخنوران پارسی‌گو در اشعار خویش، برگرفته از متون روایی و کلام بزرگان است. صرف نظر از جنبه کفایت‌مندی، کاربرد این ایماژها، هم موجب استحکام کلام ادیبان و هم زینت‌بخش آثارشان شده است. در این میان، مجموعه سخنان امام علی(ع)، منبعی بی‌نظیر برای استفاده اهل سخن و شاعران پارسی‌سرا از نخستین سده‌های شعر فارسی بوده است و به مرور زمان و در قرون بعد، با افول تعصبات فرقه‌ای، اهل ادب و عرفان با دست‌یابی به خطب نهج البلاغه، تأمل در سخنان امام علی(ع) و وام‌گیری هر چه بیشتر از سبک و سیاق ایشان روی آوردند. به گونه‌ای که پس از ورود اسلام به ایران کمتر شاعر اخلاق‌گرایی را می‌بینیم که اثرش صبغه‌ای از ایماژها و تعابیر نهج البلاغه نداشته باشد. این نوشتار به روش توصیفی و با تحلیل محتوا، ضمن تبیین اثرپذیری عطار نیشابوری(۵۴۰-۶۱۸ق) از ایماژ نهج البلاغه در خصوص نکوهش دنیا، نشان می دهد که وی در زمره شاعران اهل عرفان است که در آثارش با استفاده از مضامین نهج البلاغه و تحت تأثیر سخنان امام علی(ع) در سه زمینه ایماژ نکوهیدگی دنیا، همسانی تشبیهات دنیا و دنیاداران به ترسیم تصورات خویش پرداخته است.

استناد: مکارم‌نژاد، حبیب، فتح‌الهی، یاسین (۱۴۰۴). همسانی ایماژهای نکوهیدهٔ نهج البلاغه از دنیا در مقایسه با نگرش عطار نیشابوری. *پژوهشنامه عرفان*، ۱۶ (۲)، ۲۷۷-۲۹۴.

DOI: http//doi.org/ 10.22034/16.2.15

ناشر: انجمن علمی عرفان اسلامی ایران.

© نویسندگان.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.15]

۱. مقدمه

ارائه‌ی تصاویر نکوهیده از دنیای ما انسان‌ها : از مباحث مهمی که امام علی در نهج البلاغه بسیار به آن توجه داشته اند، مسأله دنیا و تحذیر شدید از دنیاپرستی است که در اکثر سخنان، نامه‌ها و حکمت‌ها به آن پرداخته شده است. دلیل عمده این نگرش ممکن است شرایط سیاسی، اجتماعی و اقتصادی دوره حکومت ایشان باشد، یا بذل و بخشش از بیت المال و دست و دل‌بازی‌های خلفا در نتیجه‌ی دست‌یابی به غنایم جنگی و کشورگشایی‌ها باشد. به هر روی افزایش تمایل دنیاطلبی در بین سردمداران و کارگزاران حکومت و حتی صحابه باعث شده بود، سخنان امام در مذمّت دنیا به همراه سعی ایشان در برگرداندن مردم به سنت پیامبر(ص) و ترمیم حکومت اسلامی نوپایی که در حال انحراف از مقاصد و اهداف والای پیامبر (ص) بود، نقش قابل تأملی در شکل گیری این رویکرد داشته باشد. امام می‌کوشید تا مانع از به وجود آمدن شکاف عمیق طبقاتی در جامعه شود.

شایان ذکر است که هم امام علی(ع) و هم عطار نگرش عاقلانه یعنی کشتزار پنداری دنیا را منفی تلقی نکرده‌اند. چنانکه امام (ع) در تقابل با شخصی که اغراق آمیز به مذمت دنیا پرداخت فرمود: «أَيُّهَا الذَّامُّ لِلدُّنْيَا الْمُغْتَرُّ بِغُرُورِهَا الْمَخْدُوعُ بِأَبَاطِيلِهَا، أَ تَغْتَرُّ بِالدُّنْيَا ثُمَّ تَذُمُّهَا؟...»(حکمت/۱۳۱)سپس امام فرمود: «إِنَّ الدُّنْيَا دَارُ صِدْقٍ لِمَنْ صَدَقَهَا وَ دَارُ عَافِيَةٍ لِمَنْ فَهِمَ عَنْهَا وَ دَارُ غِنًى لِمَنْ تَزَوَّدَ مِنْهَا وَ دَارُ مَوْعِظَةٍ لِمَنِ اتَّعَظَ بِهَا؛ مَسْجِدُ أَحِبَّاءِ اللَّهِ وَ مُصَلَّى مَلَائِكَةِ اللَّهِ وَ مَهْبِطُ وَحْيِ اللَّهِ وَ مَتْجَرُ أَوْلِيَاءِ اللَّهِ؛ اكْتَسَبُوا فِيهَا الرَّحْمَةَ وَ رَبِحُوا فِيهَا الْجَنَّةَ؛» (همان حکمت) شیخ عطار هم در مصیبت نامه با نقل تعبیر امیر مؤمنان(ع) دنیا را موجب دولت و عزتمندی دانسته و می‌گوید:

آن یکی در پیش شیـــر دادگـر ذم دنیا کرد بسیـــــاری مگر
حیدرش گفتـا که دنیا نیست بد بد تویی زیرا که دوری از خرد
هست دنیـا بر مثال کشتـــــزار هم شب و هم روز باید کشتکار
تخـم امروزینه فردا بر دهـــــد ور نکاری ای دریغـــا سر دهد
زانکه عزّ و دولت و دین سربسر جمله از دنیـــا توان برد ای پسر
پس نکوتر جای تو دنیـــای تو زانکه دنیـــــا توشۀ عقبـای تو

(عطار ،۱۳۳۸: ۲۶۴)

بررسی آثار عطار نشان می دهد که وی هم در تصویرگری خویش از دنیا ایماژهایی همسان با ایماژهای امام علی(ع) را ارائه داده است. با آنکه بسیاری از عطارپژوهان گرایش فکری و تعصب و تعلق مذهبی عطار به مذهب عامه را امر مسلم تاریخی می‌پندارند، این نوشتار می‌کوشد اثرپذیری مستقیم و مضمونی از ایماژهای علوی را در اندیشه‌ی عرفانی شیخ عطار به وضوح نشان دهد.

۲. پیشینه پژوهش

با آنکه کار تحقیقی جامع و منسجمی در زمینه‌ی بررسی ایماژهای مبتنی بر نکوهش دنیا در مقایسه با نگرش عطار نیشابوری نگاشته نشده است. اما به صورت پراکنده اشاراتی از اثر پذیری عطار از فرهنگ علوی در برخی از کتب و درسنامه‌های دانشگاهی به چشم می‌خورد.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]
[DOI: 10.22034/16.2.15]

- علی‌رضا میرزامحمد (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان: دنیا در مکتب موعظه ای امام علی (ع)، در پژوهشنامه علوی صرفا پاره ای بیانات امام را استخراج نموده است.

- فتح الهی، علی و نظری، علی (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان بازجست نظام هستی‌شناسانه علوی در متون صوفیانه در شماره دهم پژوهشنامه نهج البلاغه، به بررسی چگونگی آفرینش انشایی هستی در احادیث شیعی و نهج‌البلاغه در قیاس با دیدگاه عرفای مسلمان در متون نظم و نثر در طول قرون پرداخته‌اند.

- ادیانی، سید علیرضا (۱۳۹۱)، در مقاله‌ای با عنوان: سیمای دنیا و دنیاگرایان در آیینه نهج البلاغه، شمارهٔ ۳۶ فصلنامه حصون، نشان می‌دهد مراد نهج البلاغه از دنیا اعتباریات آن یعنی مظاهری مانند مقام و مال است که انسان نباید دلبستهٔ آن شود، نه جهان طبیعت.

۳. مفهوم دنیا و نکوهش آن در نگاه پارسی‌سرایان

در نگرش عموم عرفای مسلمان، جهان هستی به جهت فانی بودن، همواره مورد کم‌توجهی و بی‌مهری قرارگرفته و از آن به عنوان اساس زهد، حرکت معنوی و سلوک یاد شده است. برای واژه‌ی «دنیا» معانی مشابهی در ادب فارسی ذکر شده است. دنیا از ماده‌ی «دَنا، دُنو» به معنی نزدیکی است.«والدُّنْیا: نَقِیضُ الْآخِرَةِ، انْقَلَبت الْوَاوُ فِیهَا یَاءً لأَن فُعْلَى إِذا کَانَتِ اسْمًا مِنْ ذَوَاتِ الْوَاوِ أُبدلت واوُها یَاءً وَهِیَ فُعْلَى مِنَ الدُّنُوِّ. والدُّنْیا أَیضاً: اسمٌ لِهَذِهِ الحَیاةِ لبُعْدِ الْآخِرَةِ عَنْها». (ابن منظور، ۱۴۱۰: ۲۷۲/۱۴) و واژه‌ی دنی به معنی «پایین، پست، خوار، ذلیل، فرومایه، ناچیز، رسوا، فاسد، منحرف. دنا : نزدیک بودن، نزدیک شدن است» (همان). با استفاده از معنای نزدیک و پست می‌توان گفت که دنیا از «دُنو» به معنای نزدیک به انسان و دور از عالم بالا است. این نزدیکی از آن حیث که قابل دسترسی همگان است که بسته به بصیرت انسان می‌تواند سبب دسترسی به عالم بالا شود و نیز با غفلت از عالم بالا و گرایش به عالم سفلی، منتهی به پستی انسان و هم‌پایه بودن با انعام شود. یعنی پستی می‌تواند یکی از نتایج نزدیکی باشد نه اینکه خود دنیا را پست باشد.

۴. نگرش ابزارانگارانه امام علی(ع) و عطار به دنیا

ایماژ بنیادین اسلام از دنیا، ایماژ ابزار انگارانه است. در این نگاه، دنیا در حکم ابزار و مرکبی برای تعالی روح و سیر کمالی انسان به سوی الله است. این تصور از دنیا انسان را به سمت تلاش و کوشش سوق خواهد داد. چنین ایماژی در گفتمان نهج البلاغه و اندیشه‌ی عطار نیشابوری به چشم می‌خورد.

به گواهی تاریخ، بخش عمده ای از سرمایه امام (ع) خرج آزاد کردن برده‌ها، صدقه و کمک به نیازمندان و امور عام المنفعهٔ دیگر می‌شد. آباد ساختن املاک و مزارع در مناطق دور افتاده‌ای مثل ینبع، وادی القری، وادی عتیق. احیای زمین‌های نامرغوب این مناطق که دیگران قبل از امام به سبب اوضاع ناگوار آن مناطق از عمران آن دچار یأس و نومیدی شده بودند. تنها با تلاش شبانه روزی و خستگی ناپذیر امام علی (ع) میسر گردید. (ر.ک. ارشاد ،۱۳۸۰: ۳۰/۳۷) از دیگر دلایل متقن بر کار و تلاش دنیوی امام علی (ع)، مشارکت اجتماعی و انفاق است. امام بخش دیگری ازدرآمد مازاد بر مصرف خویش را به عنوان صدقه، به نیازمندان جامعه اختصاص می‌دادند. در بینش علوی رفع نیازهای بینوایان بهترین نوع سرمایه‌گذاری برای آینده اجتماع است و ثمره آن پرورش استعدادهای خفته فقیران و وارد کردن نیروی اندیشه در چرخه اجتماع است. (همان: ۳۰۵/۷) مطالعهٔ حیات کوتاه و پربار امام علی(ع) نشان می‌دهد که گرچه ممکن است گرایش آدمی به دنیا او را اسیر مطامع خویش سازد، اما این امام همام(ع)

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]
[DOI: 10.22034/16.2.15]

با وجود پذیرفتن امر خلافت و زمامداری مردم در عصر خویش همچنان به غرس کردن نخل، ایجاد قنات و حفر چاه‌ها به امور دنیوی مبادرت می ورزید، ولی هرگز آلوده مطامع آن نگردید.

مسلماً عطار نیز دارای ثروت و مکنت، به خصوص داروخانه‌ای با درآمدی قابل توجه بوده است. او خود معترف است که دارایی‌هایش کم نیست و نیازمند کسی هم نبوده است. وی همچنین دارای مزرعه‌ای بوده که برای او عایداتی داشته است. تمکن مالی عطار و بی‌نیازی او از خلق سبب شده است، مناعت طبع خود را حفظ کند و قریحه شعرگویی را جهت تأمین نیازهای مالی به سوی مدح و مدیحه‌سرایی بزرگان عصر به کار نبرد. (ر.ک. فروزانفر، ۱۳۷۴: ۶-۶۵)

۵. ایماژهای مشابه در کلام امام علی(ع) و عطار

دنیا در کلام امیرمؤمنان (ع) با صفات و ویژگی‌های متعددی وصف شده است. شناخت حضرت از دنیا، زهد ایشان را در پی‌داشته و این زهد و دوری از دنیا در کلام ایشان به وضوح دیده می‌شود. با وجود آنکه امام(ع) دنیا را به عنوان کشتزار آخرت مورد ستایش قرار می‌دهد؛ درنکوهش آن نیز، دنیا را به ماری ظاهری زیبا و لطیف اما دارای باطنی گزنده تشبیه می‌کند. (ر.ک. حکمت/۱۱۵) همین دنیا نظیر زن عشوه‌گری است که با دلربایی خود درصدد اغفال و فریب مردمان است. در عین حال همچون مرداری است که فقط سگان درنده بر آن گرد نمی‌آیند؛ سایه‌ای است زودگذر که دل بستن به آن، جز نادانی نیست. (نک: خطبه/۶۳) همچنین امام توصیفات تحقیرآمیز قابل تأمل از حالات دنیاپرستان دارد. وی در تقابل با دنیاپرستی دعوت به زهد پیشنهاد می‌دهد.

مقایسهٔ ایماژها نشان می دهد که این نگرش منفی و رویکرد تحقیرآمیز به مظاهر دنیای مادی و گذرا در آثار عطار نیشابوری نیز به تفصیل مورد اشارت قرار گرفته است. اینک به بیان موازنه‌ی موضوعی توصیفات مشابه عطار با تعابیر کلام امام علی(ع) می‌پردازیم تا خواننده دریابد که عطار چگونه بر تن اشعارش جامه‌ای شبیه کلام امام (ع) را پوشانیده و به زیبایی هرچه تمام‌تر آن را به رشتهٔ نظم کشیده است.

۵-۱. ایماژ ناپایداری دنیا

از منظر امام دنیا محل گذر است، نه سرای آرامش. «أَیُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا الدُّنْیَا دَارُ مَجَازٍ وَ الْآخِرَةُ دَارُ قَرَارٍ.» ای مردم دنیا سرای گذرا و آخرت خانهٔ جاویدان است. (خطبه/۱۹۴)

بسی قرار نگیرند جان و تن با هم که تا تن ز دار غرور است و جان، ز دار قرار (عطار،۱۳۸۴ :۷۸۹)

عطار نیز از آخرت به دارالقرار تعبیر کرده و دنیا را خانه‌ای برای زندگی چند روزه دنیا می‌داند، نه جای آرمیدن که همسان و برگرفته از تعبیر نهج البلاغه است. عطار مباهات به دنیای گذرا را نوعی غفلت می‌داند.

به ملکی چند نازی چند خندی؟ که تا چشمی گشایی و ببندی

از او آثار در عالم نبینی که از هیچی بود آن هم نبینی (عطار،الهی نامه،۱۳۶۸: ۱۹۸)

۵-۲. ایماژ رنج‌آمیزی و سرای نابودی

در روایات اسلامی برای مقابله با خطر دنیازدگی و لذت‌گرایی، بر فناپذیری دنیا تأکید شده است. امام دنیا را سرای نیستی معرفی می‌کند. «ثُمَّ إِنَّ الدُّنْیَا دَارُ فَنَاءٍ وَ عَنَاءٍ.» همانا دنیا خانه نابود شدن، رنج بردن است. (خطبه/۱۱۴) عطار نیز از دنیا به دار فنا، سرایی که نیستی، همواره در کمین آن است و سرانجامِ دوستی با آن ، دوری از خداوند و ملاقات با دوزخ است، تعبیر می‌کند.

می روی بی دوست از دار فنا مالک دوزخ ترا بدهد سزا (عطار،۱۳۷۶: ۳۷۱)

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.15]

عطار از دنیا به «جَهان» تعبیر نموده که معنای جهنده و گذرا بودن را در خود دارد. به زعم وی گذرا بودن دنیا چنان است که حتی سخن گفتن درباره جهان جایز نیست.

از جهان جهنده هیچ مگوی که جهان را جهان همی یابم (عطار،۱۳۸۴: ۷۹۳)

امام علی (ع) می‌فرماید: «ما أصفُ مِن دَارٍ أوّلها عناءٌ و آخرُها فَناءٌ» (چگونه توصیف کنم این دنیا را که آغازش مشقّت و پایانش فنا است). (خطبه/۸۲) و نیز فرمود: «ثُمَّ إِنَّ الدُّنْيَا دَارُ فَنَاءٍ وَ عَنَاءٍ.» همانا دنیا خانه نابود شدن، رنج بردن است. (خطبه/۱۱۴)

جهان بی وفا جای سپنج است ز مرکز تا محیط اندوه و رنج است (عطار،۱۳۶۱: ۱۳۰)

۳-۵. ایماژ ملک شیطان پنداری

دنیا در کلام امام بازار و گذرگاه ابلیس است: «إِيَّاكَ وَ مَقَاعِدَ الْأَسْوَاقِ فَإِنَّهَا مَحَاضِرُ الشَّيْطَانِ.» از نشستن در گذرگاه-های عمومی و بازار، پرهیز کن که جای حاضر شدن شیطان است. (نامه/۶۹)

نگرش عارفان مسلمان در ملک شیطان پنداشتن دنیا به تعابیر نهج البلاغه و سخنان امام علی(ع) بسیار نزدیک است. یحیی بن معاذ گوید: «دنیا دکان شیطان است: از دکان وی چیزی بمدزد و برمگیر، که آنگاه لا بد وی اندر تو آویزد.» (غزالی، ۱۳۸۳: ۱۴۰/۲) شیخ عطار نیز متاع دنیا را سراسر وقف ابلیس می‌داند و انسان را از بردن مال او برحذر می‌دارد.

وقف ابلیس است دنیا سر بسر تو ازو می باز دزدی در بدر

هر که ز ابلیس دزدد مال او خود توان دانست فردا حال او (عطار،۱۳۳۸: ۱۲۳)

۴-۵. ایماژ غم‌آلودگی خوشی‌های دنیوی

امام علی(ع) نعیم دنیا را خالی از سختی نمی‌داند. «لمْ يَكُنِ امْرُؤٌ مِنْهَا فِي حَبْرَةٍ إِلَّا أَعْقَبَتْهُ بَعْدَهَا عَبْرَةً وَ لَمْ يَلْقَ فِي سَرَّائِهَا بَطْناً إِلَّا مَنَحَتْهُ مِنْ ضَرَّائِهَا ظَهْراً...» کسی از دنیا شادمانی ندید جز آن که پس از آن با اشک و آه روبرو شد، هنوز با خوشی‌های دنیا روبرو نشده است که با ناراحتی‌ها و پشت کردن آن مبتلا می‌گردد.(خطبه/۱۱۱) عطار نیز چنین آورده:

وصال بی فراقی سهم کس نیست که گل بی خار و شکر بی مگس نیست

جهان بی وفا نوری ندارد دمی بی ماتمی سودی ندارد(عطار،۱۳۶۱: ۱۳۰)

۵-۵. ایماژ زیان‌رسانی دنیا

امام(ع) در حکمتی شگفت انگیز، صفات ناپیدا و منفی فریبندگی، زیانباری وناپایداری دنیا را در قالب تعبیری با سه واژهٔ: «تَغُرُّ وَ تَضُرُّ وَ تَمُرُّ». (حکمت/۴۱۵) بیان می‌کند .(دنیا) فریب می‌دهد، زیان می‌رساند و تند می‌گذرد. عطار نیز رونده بودن ملک دنیا را در مقابل پایداری ملک آن جهان در شعر زیر آورده است:

چو ملک این جهان ملکی رونده‌ست به ملک آن جهان شد هر که زنده‌ست(عطار،۱۳۵۵: ۲۷۷)

مضمون این تعابیر، تنبّهی برای اهل غفلت و بیهوده پنداری دلبستگی انسان به جهان گذران است. با این وصف، بهتر است به شناخت دنیا و آفریننده آن بپردازیم. بی‌اعتنایی به دنیا دغدغه‌ی بسیاری از اسلاف و اخلاف عطار از اهل عرفان و ادب بوده است. آنان نیز به گذرابودن و کم‌ارجی دنیا اشاره کرده اند. گرچه بندرت به راهبردی خیام‌وار در برابر نکوهش دنیا مبتنی بر اغتنام

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.15]

فرصت، عیش و طرب در دنیا و عدم معامله نقد (دنیا) با نسیه (آخرت) برمی خوریم. حال آنکه راهبرد عطار به تأسی از نهج البلاغه، استفاده خردمندانه و بهینه از دنیا و صرف آن در ساختن عقباست.

برگذر ای دل غافل که جهان برگذر است که همه کار جهان رنج دل و دردسر است

رو پی کار جهان گیر و جهان گیر جهان که جهان گذرا با تو به جان درگذر است(عطار،۱۳۸۴: ۷۴۳)

۶-۵. ایماژ سایه‌انگارانه

در نهج البلاغه دنیا از دید انسان دانا و خردمند به سایه تشبیه می‌شود. همان‌طور که انسان عاقل به سایه‌ای گذرا اعتمادی ندارد، انسان با بصیرت نیز با توجه به دگرگونی‌های دنیا به آن اعتماد نمی‌کند. امام علی (ع) می‌فرماید: فَإِنَّهَا عِنْدَ ذَوِی الْعُقُولِ كَفَیْءِ الظِّلِّ بَیْنَا تَرَاهُ سَابِغاً حَتَّی قَلَصَ... دنیا در نظر خردمندان چونان سایه‌ای است که هنوز گسترش نیافته، کوتاه می‌گردد.(خطبه/۶۳) امام (ع). می‌توان گفت هرسایه نشان از حقیقتی دارد، همانطور که اجسام دارای سایه‌اند ، دنیا نیز سایه حقیقتی است به نام آخرت.

شیخ عطار نیز در تمثیلی زیبا، حکایت هارون الرشید را می‌آورد که در روزی گرم به سایه میلی پناه می برد، و ناگهان بهلول –که نماد زبان گزنده در نقد ونکوهش شاهان است– از راه می‌رسد و به هارون می‌گوید: باد و سرمستی را از سر خود دور کن که در این دنیا با وجود آن همه باغ و منظرو ایوان‌های فراخ که مالک آنی سایه میلی به تو پناه می دهد!

در رهی می رفت هارون گرمگاه دید میلی سر بر آورده به راه

کرد هارون قصد میل سایه دار گشت بهلول از دگر سوی آشکار

گفت بفکن طمطراق ای پر هوس چون ز دنیا سایه میلیت بس

سوی باغ و منظر و ایوان و خیل چیست انَّ یکفیکَ ظل المیل میل(عطار، ۱۳۳۸: ۱۴۶)

۷-۵. ایماژ ضیافت‌پندارانه

امام علی(ع) دنیا را به میهمانی و مردم را به میهمانانی تشبیه کرده است که به‌زودی زمان مهمانی پایان می‌یابد و باید آن را را ترک کنند، می‌فرماید: عِبَادَ اللَّهِ إِنَّكُمْ وَ مَا تَأْمُلُونَ مِنْ هَذِهِ الدُّنْیَا أَثْوِیَاءُ مُؤَجَّلُونَ. بندگان خدا شما و آنچه از این دنیا آرزومندید، مهمانانی هستید که مدّتی معیّن برای شما قرار داده شده. (خطبه/۱۲۹)

عطار نیز خوشی‌های زودگذر و ناپایدار دنیا را مانند بساط میهمانی می‌داند. ضیافت هرچند با شکوه و تجمل هم باشد، میهمان به اموال صاحب خانه دل نمی‌بندد؛ بلکه به اندازه رفع نیاز خود می‌تواند از این میهمانی بهره بگیرد. وی انسان را درخور قرب خداوندی می‌داند و شأن او را بالاتر از این زندگی گذرا بیان می‌کند.

قرب سلطان جوی و میهمانی مخواه کان خیال از بهر میهمان بسته‌اند(عطار،۱۳۸۴: ۲۳۲)

۸-۵. ایماژ عشوه‌گرانه

امام دنیا را به زن نابکاری تشبیه می‌کندکه با نشان دادن زیبایی‌ها و حرکات دلربایش باعث مجذوب ساختن مردان نادان می‌شود. وی می‌فرماید: «هِیَ الْمُتَصَدِّیَةُ الْعَنُونُ وَ الْجَامِحَةُ الْحَرُونُ. دنیای حرام، چونان عشوه‌گر هرزه‌ای است که تسلیم نشود، و مرکب سرکشی است که فرمان نبرد. (خطبه/۱۹۱) عطار نیز در دیوان خود، دنیا را عروسی هرجایی می‌داند که همه را فریفته‌نگار ظاهری خود می کند و درون زشتش را کسی درک نمی‌کند.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.15]

یقین بدان که عروس جهان همه جاییست کز اندرون به نکالست و از برون به نگار(عطار،۱۳۸۴: ۷۸۵)

گردون خرفی است بس زبون گیر گیتی زنکی است بس فسون باز(عطار،۱۳۸۴: ۳۳۸)

یحیی بن معاذ رازی از صوفیان متقدم درباره‌ی دنیا گفت: «دنیا چون عروسی است و جوینده او چون مشاطه اوست و زاهد در وی کسی بود که روی وی سیاه کند و موی او بکند و جامه او بدرد». (عطار، ۳۰۴:۱۹۰۵) قافله سالار خیل زاهدان امیر المؤمنان و امام متقیان می‌فرماید که: «هان! زندگانی چند روزه دنیا شما را فریب ندهد، که دنیا خانه‌ای است پر از رنج بلا و محنت و عنا، و پیرایه‌ای است ناپایدار، و عجوزه‌ای است مکار، حالاتش متزلزل و منقلب، و ساکنانش مشوش و مضطرب» (نراقی، ۱۳۷۸: ۳۳۴)

۹–۵. ایماژ مار خوش‌نمای زهرآگین

امام(ع) خطر فریبندگی دنیا را به مسموم شدن به وسیله مار تشبیه می‌کند، امام می‌فرماید: مَثَلُ الدُّنْيَا كَمَثَلِ الْحَيَّةِ لَيِّنٌ مَسُّهَا وَ السُّمُّ النَّاقِعُ فِي جَوْفِهَا يَهْوِي إِلَيْهَا الْغِرُّ الْجَاهِلُ وَ يَحْذَرُهَا ذُو اللُّبِّ الْعَاقِلُ. دنیا همچون مار سمّی است، پوست آن نرم ولی سمّ کشنده در درون دارد، نادان فریب خورده به آن می‌گراید، و هوشمند عاقل از آن دوری گزیند.(حکمت/۱۱۵) انسانی که از زهرآلود بودن نیش و سَم آن بی‌اطلاع باشد به وسیله ظاهر لطیف و زیبای آن فریب می‌خورد. ولی انسانی که از خطر آن آگاهی دارد از نزدیک شدن به آن می هراسد. امام این تشبیه را دو بار در نهج البلاغه به کار برده است، می‌توان یکی از دلایل آن را رابطه مستقیم بین فریبندگی و خطر و یا نادانی و فریب دانست. در نگاه همراه با بصیرت به دنیا، عبرت گرفتن نهفته است و در ورای فریبندگی، سرنگونی پنهان شده. شیخ عطار نیز فریفته شدن انسان به وسیله دنیا را گرفتارشدن در دهان مار شبیه می‌داند که باعث نابودی او می‌شود.

هر که در گلستان دنیا خفت پای او در دهان مار افتاد (عطار،۱۳۸۴: ۱۱۶)

۱۰–۵. ایماژ جیفه‌پنداری

با وجود آنکه منشأ این تشبیه حدیث نبوی «الدنیا جیفةٌ و طالبها کلابٌ: (المجلسی، ۱۹۸۳: ۲۸۹/۸۴) است، اما نکوهش دنیا در اغلب موارد با نکوهش دنیاداران همراه است. امام به عنوان شاگرد خلف مکتب پیامبر(ص) با نفرت آمیزترین تعابیر از این گروه یاد می‌کند. «يَتَنَافَسُونَ فِي دُنْيَا دَنِيَّةٍ وَ يَتَكَالَبُونَ عَلَى جِيفَةٍ مُرِيحَةٍ.» آنان در به دست آوردن دنیای پست بر هم سبقت می‌گیرند و چونان سگ‌های گرسنه، این مردار را از دست یکدیگر می‌ربایند. (خطبه/۱۵۱) عطار نیز در جای جای آثارش، دنیا را به «مردار» و انسانی که تمام تلاش خود را صرف دنیا می‌کند به «سگ» تشبیه می‌کند. وجه شبه این دو را می‌توان درنده خو بودن ، وفاداری آنها به دنیا و نیز شامه قوی در یافتن مردار دانست، هرکجا بوی مرداری باشد به سرعت به سمت آن می‌شتابند.

این جهان و جیفه او بی وفاست آنکه پیوسته در او باشد کجاست(عطار،۱۳۷۶: ۳۶۱)

چو مطلوب کسی مردار باشد کجا با سرُّ قدسش کار باشد(عطار،۱۳۵۵: ۲۳۸)

همه دنیا چو مردار است حقا نیم سگ چون سر مردار دارم (عطار،۱۳۸۴: ۷۹۷)

عطار أثرپذیری خویش را از ایماژ امام در نکوهش دنیاپرستان بیان می‌دارد. هملوت ریتر هم ابیات زیر را در بیان تشبیه دنیا به «مردار» برگرفته از کلام امام علی(ع) می‌داند. (ریتر، ۱۳۷۷: ۷۱/۱)

چنین گفتست آن پاکیزه گوهر که دنیا دوست از سگ هست کمتر

چو مرداری است این دنیای غدّار سگان هنگامه کرده گرد مردار

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.15]

چو سگ زان سیر شد بگذارد آن را که تا یک سگ دگر بردارد آن را (عطار،۱۳۵۵: ۱۰۷)

عطار گاه تشبیه یا توصیفات خود را در قالب حکایت بیان می‌کند. چنانکه در داستان پنجم از مقاله یازدهم مصیبت نامه، مرد دیوانه‌ای را تصویر می‌کند که به گورستان رفت، به عده‌ای مشغول دفن مرده‌ای بودند گفت: این کفن از مرده برگیرم و بر تن خود بپوشم زیرا عریانم و لباسی ندارم. آنان گفتند: کفن از تن مرده برگرفتن روا نیست. دیوانه گفت: پس چرا شما روز و شب از مرده (جیفه دنیا)کفن برمی‌دارید؟

خاک عالم جمع کن چون خاکبیز بر سر دنیای مردم‌خوار ریز

گر سر اسرار دین داری بگوی ترک این دنیای مرداری بگوی (عطار،۱۳۸۶: ۲۳۸)

هرجا از دنیا و دوستی آن سخن رفته است، دنیا به مردار و دنیا دار به سگ، خوک، کرکس تشبیه شده است. اینان هم از نگاه امام علی(ع) و هم از نظر عطار سر و کاری با عالم الوهی و قدسی ندارند. البته واضح است مشغله زیاد آنان برای کسب امور دنیوی و بدست آوردن آن مانع از پرداختن به اعمال اخروی می‌شود. در این راه بدون تردید حق زیردستان ضایع می‌شود و به دنیا و عقبای دیگران لطمه وارد می‌شود. و انسان دنیا دوست پیرو بلامنازع نفس سرکش خود گشته است. نفسی سرکشی که بزرگان دین از آن به سگ تعبیرکرده‌اند.

۱۱–۵. ایماژ مزبله‌پندارانه

«وَ قَدْ مَرَّ بِقَذَرٍ عَلَى مَزْبَلَةٍ هَذَا مَا بَخِلَ بِهِ الْبَاخِلُون.» امام بر سر راه، از کنار مزبله‌ای عبور می‌کرد فرمود: این همان است که بخیلان به آن بخل می‌ورزند. (حکمت/ ۱۹۵) عطار در تذکره الاولیاء، دنیا را مزبله دانی می‌داند که سگان برآن گرد آمده‌اند. احمد حواری گفت: «دنیا چون مزبله‌یی است و جایگاه جمع آمدن سگان است و کمتر از سگ باشد آنکه بر سر معلوم دنیا نشیند، از بهر آن که سگ از مزبله، چون حاجت خود روا کند سیر شود و بازگردد». (عطار ،۱۹۰۵:۲۸۷)

ابوالحسن احمد بن ابی الحواری در رابطه با دنیا گوید: «دنیا چون مزبله‌ایست و جایگاه جمع گشتن سگان و کمتر از سگان باشد آنک بر ملعوم دنیا بایستد از آنچ سگ از مزبله حاجت خود روا کند و چون سیر گردد دست برگیرد و بازگردد و برود و دوست دارنده دنیا از جمع کردن آن برنگردد». (هجویری، ۱۳۷۱: ۱۴۷)

۱۲–۵. ایماژ چارپا و مرتع‌انگاری

امام(ع) همواره در کلام خود در پی این است که با دنیاپرستی مبارزه کند. می‌فرماید: فَمَاخُلِقْتُ لِيَشْغَلَنِي أَكْلُ الطَّيِّبَاتِ كَالْبَهِيمَةِ الْمَرْبُوطَةِ هَمُّهَا عَلَفُهَا آفریده نشده‌ام که غذاهای لذیذ و پاکیزه مرا سرگرم سازد، چونان حیوان پرواری که تمام همّت او علف باشد. (نامه/۴۵) تشبیه انسان به بهیمه، و دنیا به علفزار، وجه شبه را می‌توان چرنده بودن انسان بدون تفکر و تأمل نسبت به جهان پیرامون خود، و وجه شبه دنیا به علفزار خوش و خرم بودن آن دانست. امام، هدف خلقت را برتر از خوردن و خوابیدن در زندگانی دنیا می‌داند و خور و خواب بی هدف را به حیوانات و بهایم نسبت داده است. عطار نیز دنیا را به علفزاری برای چریدن انسان‌های نادان تشبیه کرده است. وی لذت‌بخشی دنیا در نگاه انسان را ناشی از بی‌ذوقی و ناآگاهی می داند و خریداران دنیا را در زمره‌ی چارپایان می‌شمارد.

در علفزاری چه خواهی کرد تو چون تو را در قید سلطان بسته‌اند(عطار،۱۳۸۴: ۲۳۲)

شهد دنیاش کی لذیذ آید هر که را ذوق دین پدید آید

هر که دنیا خرید ای عطار خر بود کز پی خوید آید(عطار،۱۳۸۴: ۲۸۳)

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.15]

۱۳–۵. ایماژ لقمه گلوگیر

با آنکه استفاده از حلال دنیا محاسبه و بهره از حرام آن، معاقبه درپی‌دارد، (خطبه/۸۲) امام، دنیای حرام را به لقمه‌ای گلوگیر و لقمه‌ی جویده شده تشبیه می‌کند. «هَذَا مَاءٌ آجِنٌ وَ لُقْمَةٌ يَغَصُّ بِهَا آكِلُهَا...» این گونه زمامداری، چون آبی بد مزه، و لقمه‌ای گلوگیر است، (خطبه/۵) در این خطبه امام پیشنهاد ابوسفیان در خصوص اقدام برای گرفتن خلافت را رد می‌نماید. امام در پاسخ او حکومت مبتنی بر دنیا (حکومت دنیوی) را لقمه‌ای گلوگیر و آبی مسموم تشبیه می‌کند. همچنین می‌فرماید: «أَلَا حُرٌّ يَدَعُ هَذِهِ اللُّمَاظَةَ لِأَهْلِه: آیا آزاد مردی نیست که این لقمه جویده حرام دنیا را به اهلش واگذارد.(حکمت/۴۵۶) تشبیه دنیا به لقمه جویده شده ممکن است به سبب بی‌ارزشی و بی‌رغبتی و انزجار انسان به لقمه جویده توسط دیگران باشد. لذا دنیایی که از گذشتگان به آیندگان می‌رسد، و با ولع از آن استفاده می‌کنند، همان لقمه جویده شده است. عطار نیز در راستای کلام امام علی (ع) در مظهر العجایب، جمع بین دو فرمایش امام را در دو بیت آورده است. وی هم دنیا را به لقمه مانند می‌کند و در نگرش خود نسبت به دنیا، امام علی(ع) را مقتدا و پیشوای خود معرفی می‌کند. البته همان مقتدایی که دنیا را سه طلاقه کرده و هرگز بدان رجوع نمی‌کند. (ر.ک. حکمت/۷۷)

۱۴–۵. ایماژ تجارت زیان‌بار

امام(ع) معامله عمر انسان و تضییع آن در مقابل دنیا را به بدترین تجارت تعبیر کرده است. «وَ لَبِئْسَ الْمَتْجَرُ أَنْ تَرَى الدُّنْيَا لِنَفْسِكَ ثَمَناً» چه بد تجارتی، که دنیا را بهای جان خود بدانی. (خطبه/۳۲) عطار نیز عمر را بهترین سرمایه انسان می داند و به انسان‌ها هشدار می دهد که آن را در دنیا (برای دنیا) صرف نکنید. اصل در تجارت، سود است نه زیان؛ انسان در مقابل متاع دنیا، عمر خود را می‌دهد؛ اگر زندگی اخروی برای انسان وجود نداشت، شاید تعبیر زیانبار برای این معامله، نمود پیدا نمی‌کرد. اما با اتکا بر وعدهٔ خداوند، و انذارهای متواتر انبیا الهی، بر لزوم سرای باقی، حساسیت این امر روشن می‌شود.

بهترین چیزی که عمرست آن دراز در بتر چیزی که دنیاست آن مباز (عطار،۱۳۵۴: ۳۹۸)

اگر بالغ شوی ظاهر ببینی که صد عالم فزون‌تر مایه‌ی توست

برآی از پرده و بیع و شرا کن که هر دو کون یک سرمایه‌ی توست (عطار، ۱۳۸۴: ۳۱)

به زعم شیخ عطار انسان موجودی ذی‌قیمت است و در دار هستی بیش از یک سرمایه مشترک یعنی عمر خویش برای ذخیره اندوزی در سرای ابدی ندارد.

۱۵–۵. ایماژ برگ خشکیده انگاری

امام(ع) در خطب نهج‌البلاغه در بی‌ارجی دنیا می‌فرماید. «إِنَّ دُنْيَاكُمْ عِنْدِي لَأَهْوَنُ مِنْ وَرَقَةٍ فِي فَمِ جَرَادَةٍ تَقْضَمُهَا.» همانا این دنیای آلوده شما نزد من از برگ جویی در دهان ملخ پست‌تر است. (خطبه/۲۱۵) نگرش امام به دنیا و بی–ارزشی آن در نظر ایشان به مردم اطمینان خاطر می‌دهد که انتخابشان درست بوده و کسی امین‌تر از امیرمؤمنان علی (ع) نمی‌تواند حافظ مال و جان و ناموس آنان باشد. شیخ عطار نیز در این راستا ابیاتی را می‌آورد که می‌توان گفت بدون تردید از کلام امام (ع) تأثیر پذیرفته است.

بزرگانی که ملک آن ملک دیدند به یک جو ملک دنیا کی خریدند (عطار،۱۳۵۵: ۲۸۲)

گفت هین کار تو چیست ای مرد راه گفت دنیا شد مرا یک برگ کاه (عطار، ۱۳۷۳: ۱۷۳)

و نیز می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ مَتَاعُ الدُّنْيَا حُطَامٌ مُوبِئٌ فَتَجَنَّبُوا مَرْعَاهُ قُلْعَتُهَا أَحْظَى مِنْ طُمَأْنِينَتِهَا وَ بُلْغَتُهَا أَزْكَى مِنْ ثَرْوَتِهَا.» ای مردم، کالای دنیای حرام چون برگ‌های خشکیده وبا خیز است. پس از چراگاه آن دوری کنید. (حکمت/۳۶۷) تعبیرکالای

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.15]

دنیا، به گیاهی خشک و وباآور، یعنی کشنده است. کلمه: «حطام» را برای کالای دنیا- به دلیل زودگذر بودن و بی‌فایده بودنش- استعاره آورده است. (البحرانی، ۱۴۱۲: ۳۴۸/۵)

در تذکره الاولیاء نقل است که شیخ ابواسحاق کازرونی گوید: «زینهار و صد زینهار تا به علم هیچ‌چیز از حطام دنیا طلب نکنی، و بپرهیز از آن که عمل و علم تو را پیشه بود، که بدان جذب کنی». (عطار، ۳۰۲:۱۹۰۵) در بیان بی‌اعتنایی رسول اکرم (ص) به دنیا امام علی (ع) چنین فرموده: «قَضَمَ الدُّنْيَا قَضْماً وَ لَمْ يُعِرْهَا طَرْفا.» پیامبر (ص) از دنیا چندان نخورد که دهان را پر کند، و به دنیا با گوشه چشم نگریست.(خطبه/۱۶۰) امام نوع استفاده از دنیا را برای انسان‌ها متفاوت بیان کرده که زهد و دنیادوستی را به روشنی از آن می‌توان دریافت. در خطبه شقشقیه به گاه توصیف خلفا، پرکردن دهان از طعام و پهلوهای ورم کرده آنها را وصف می‌کند و تعبیر خوردن غذا با تمام دهان، حرص و ولع در بهره‌ی مادی از دنیا را القاء می‌کند، حال آنکه در وصف پیامبر(ص) عکس تمام آن حالات بیان شده است. عطار نیز در کلامی ملفوف، مضمون کلام امام را یادآور می‌شود. در پاره‌ای دیگر از آثار ایشان از امام علی به حکیم خوش زبان، پاکیزه گفتار تعبیر شده و سپس کلامی منطبق با کلام امام را می‌آورد. از این رو می‌توان ابیات زیر را نیز برگرفته از کلام امام در وصف زهد نبی دانست.

چنین گفت‌ست آن داننده‌ی پاک که هر کو در مقامرخانه‌ی خاک
چنان در پاک‌بازی سر برافراخت که هر چش بود تا یک دیده درباخت(عطار،۱۳۵۵: ۲۲۸)

۱۶-۵. ایماژ تبهکارانه

امام(ع) دنیا را به موجودی فریبنده،که انسان را می‌پروراند و سپس او را نابود می‌کند تشبیه کرده می‌فرماید: «حَائِلَةٌ زَائِلَةٌ نَافِدَةٌ بَائِدَةٌ أَكَّالَةٌ غَوَّالَةٌ» دگرگون شونده و ناپایدار، فنا پذیر و مرگبار، و کشنده‌ای تبهکار است، (خطبه/۱۱۱) عطار نیز در این راستا چنین تعریفی از دنیا ارائه می‌دهد.

چه می‌گویم خطا گفتم چو مستان که او زالیست سر تا پای دستان
تو را می‌پرورد از بهر خوردن بنه این تیغ را ناکام گردن(عطار،۱۳۵۵: ۲۹۵)

۱۷-۵. ایماژ کاروانسرا انگارانه

امام(ع) مردم دنیا را به کاروانیانی تشبیه می‌کند که در دنیا ماندگار نیستند و باید هر لحظه گوش به زنگ حرکت توسط کاروان سالار باشند، در این تشبیه دنیا تشبیه شده است به کاروان که کسی میل ماندن در آن را ندارد و در حد رفع نیاز و دفع حاجت برای ادامه دادن مسیر مناسب است. می‌فرماید: «وَ إِنَّ أَهْلَ الدُّنْيَا كَرَكْبٍ بَيْنَا هُمْ حَلُّوا إِذْ صَاحَ بِهِمْ سَائِقُهُمْ فَارْتَحَلُوا .و همانا مردم دنیا چون کاروانی باشند که هنوز بار انداز نکرده کاروان سالار بانگ کوچ سر دهد تا بار بندند و برانند. (حکمت/۴۰۷) عطار نیز از دنیا به کاروان (رباط) تعبیر می‌کند و آن را جایی برای آسودن نمی‌داند.

در این کهنه رباط آسودنت چیست از آنجایی تو، اینجا بودنت چیست(عطار،۱۳۵۵: ۲۷۸)
تا توانی اندرین منزل ممان چونکه داری همرهان کاروان (عطار،۱۳۷۶: ۱۴۹)

۱۸-۵. ایماژ سراب‌پنداری

امام علی(ع) گاه دنیا را به سراب تشبیه می‌کند، «أينَ يغرّكم سراب الال.» کجا فریب می‌دهد شما را سراب رفتنی.(آمدی، ۱۳۶۶: ۳۶۱/۲) تصویری که هلاک کننده انسان است، امام در حکمتی از انسان دروغگو نیز به سراب تعبیر می‌کند، وجه شباهت همان دروغ بودن است که عدم واقعیتی را در نظر انسان حقیقت جلوه می‌دهند.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]
[DOI: 10.22034/16.2.15]

همه دنیا سرابی می‌نماید همه گیتی خرابی می‌نماید(عطار،۱۳۵۵: ۲۵۲)

۶. سبب نکوهش دنیاداران

۶–۱. نابینایی و بی‌بصیرتی

انسان‌هایی که در کلام امام محکوم به دنیاپرستی‌اند، انسان‌های بی‌بصیرت‌اند. «إِنَّمَا الدُّنْيَا مُنْتَهَى بَصَرِ الْأَعْمَى لَا يُبْصِرُ مِمَّا وَرَاءَهَا شَيْئاً. همانا دنیا نهایت دیدگاه کور دلان است که آن سوی دنیا را نمی‌نگرند. (خطبه/۱۳۳) امام علی (ع) نگرش انسان راه یافته و بصیر را فراتر از دنیای مادی می‌داند و از انسان فریب خورده و وابسته دنیا به کور تشبیه می–کند، البته نه به معنای نابینایی، که نقصی است ظاهری و حکمت خداوند درآن دخیل است، بلکه بی‌بصیرتی وکوردلی که براثر دنیازدگی بر جان و روح انسان عارض شده است. عطارنیز از انسان غافل به نابینا تعبیر می‌کند، و غفلت او را دلیل عدم وصول وی به حق تلقی می‌کند.

غافل اینجا وصل کی یابد بدان مرد نابینا کجا بیند عیان (عطار،۱۳۷۶: ۲۲۶)

درنگر گر کور و نابینا نه‌ای یا چو گنگی بی‌سر و بی‌پا نه‌ای

درنگر کوری ز خود بردار تو تا شود صحبت یقین بیمار تو (عطار،۱۳۷۶: ۲۲۳)

۶–۲. رویکرد اسراف‌گرایانه

امام(ع) در ذمّ دنیاداران برخورد انسان‌ها با دنیا را در شیوه‌ی استفاده آنان از نعیم دنیا یادآور می‌شود. وی در مذمت زیاده–روی – خوردن و آشامیدن– از نعیم دنیا و تقبیح پرخوری می‌فرماید: «أَلَى أن قام ثالثُ القَومِ نَافِجاً حِضْنَيْهِ بَيْنَ نَثِيلِهِ وَ مُعْتَلَفِه.» تا سیم آن جماعت برخاست، دو پهلویش از پرخوری بادکرده، همواره بین آشپزخانه و دستشویی در تردد بود. (خطبه/۳) این تعبیر، حاکی از نارضایتی امام از صاحبان دنیاپرست حکومت است. شیخ عطار نیز در الهی نامه لزوم زهدورزی را گوشزد کرده و در حکایت اجتماع آهوان برگرد رابعه و فرار آنان از حسن بصری، مشابه تعبیر امام (ع) آبریزگاه و مطبخ را دو دوزخ انسان می‌خواند.

ز یک دوزخ به دیگر دوزخ آیی که از مبرز به سوی مطبخ آیی (عطار،۱۳۵۵: ۱۳۷)

۶–۳. فزون‌طلبی

البته نمی‌توان ذم دنیا در مضامین روایی و خطب نهج البلاغه را یکسر بر نگرش بدبینانه محض نسبت به دنیا حمل کرد. با آنکه مضامین پاره‌ای از احادیث به این امر مدد می‌رساند، اما فحوای روایات تأکید بر رهبانیت و ترک کلی جهان به طور مطلق دلالت ندارد؛ زیرا سبب اصلی توصیه امام به اعراض از لذایذ دنیوی در نهج البلاغه، فناپذیری جهان و زمان اندک مصاحبت است. (فتح الهی، ۱۶۱:۱۳۸۸) در واقع، امام هم جامعه را به زهد و وارستگی سفارش می‌کند و هم با نکوهش دنیا و نفی دلبستگی به آن، گران‌جانی انسان و دشواری وصول به مقصد را به مردم یادآور می‌شود. «تَخَفَّفُوا تَلْحَقُوا فَإِنَّمَا يُنْتَظَرُ بِأَوَّلِكُمْ آخِرُكُم...» سبکبار شوید تا برسید. همانا آنان که رفتند در انتظار رسیدن شمایند. عطار نیز سبکباران رفته را در منزلگاه آخرت ساکن شده و منتظر ملحق شدن دیگران به آنها می‌داند.

از گران باری خود ترسیدن پس سبک‌بار به پیشان رفتند (عطار،۱۳۸۴: ۵۲۶)

رفتگان اندر نخستین منزلند منتظر بنشسته و مستعجلند(عطار،۱۳۵۴: ۲۴۹)

۶–۴. عبرت نگرفتن از گذشته

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.15]

امام(ع) جهت منصرف نمودن مردم از علاقه به دنیا و منع دل بستن به کالای زودگذر آن، در وصف سرگذشت پیشینیان می‌فرماید: «أَیْنَ الْعَمَالِقَةُ وَ أَبْنَاءُ الْعَمَالِقَةِ أَیْنَ الْفَرَاعِنَةُ وَ أَبْنَاءُ الْفَرَاعِنَةِ.»کجایند عمالقه و فرزندانشان؟ کجایند فرعون‌ها و فرزندانشان؟ (خطبه/۱۸۱) امام فانی بودن دنیا را برای همه‌ی انسان‌ها مساوی می‌داند. تفاوتی نیست بین آنان که ادعای خدایی نمودند با آنان که قدرت و جبار بودنشان شهره بود. عطار نیز در الهی نامه سرانجام ذلتبار کسری و قیصر را با عاقبت خوش پیغمبر(ص) یادآوری می‌کند.

ببین تا قیصر و کسری چه دارد ولی پیغمبر از دنیی چه دارد (عطار،۱۳۵۵: ۳۰۰)

۵-۶. عدم توجه به بلاغ (میزان نیاز)

آنچه در پایان مبحث ضروری به نظر می‌رسد، توجه به نفس علل و اسباب نگرش نکوهنده امام علی(ع) و نیز عطار نیشابوری به دنیاست. آیا غایت این نکوهش‌ها ناامیدی انسان از دنیا و نعمت‌های آن، و توجیه و ترویج انزواطلبی است؟ یا اینکه هدف سوق دادن جامعه به سمت شکوفایی و اهداف معنوی برتر است. بدون تردید، ایماژهای نکوهیده و مذمت مداوم امام از دنیا در راستای سوق انسان به سوی هدف والای اخروی است. در کلام امام نه تنها دوری و کناره‌گیری محض از دنیا مشاهده نمی‌شود؛ بلکه توصیه همواره‌ی ایشان به استفاده از دنیا به اندازه‌ی «بلاغ» یعنی جلب رضای پروردگار است. (ر.ک. ابن ابی الحدید، ۱۹۶۵: ۳۱۷/۲۰) امام به نیازهای انسان توجه و دقت فراوان دارد و شاید یکی از دلائل ایشان در نکوهش‌دنیا ایجاد تعادل در جامعه و ریشه کن نمودن نظام طبقاتی موجود در عصر خویش و تمام اعصار باشد. در نگرش امام نسبت به دنیا ابتدا به نکوهش‌های شدید ایشان برخورد می‌کنیم، سپس به افرادی می‌رسیم که روی کلام امام بیشتر متوجه آنان است، گروهی بنام دنیاپرستان، سپس به اندازه بهره‌گیری انسان از دنیا اشاره می‌شود، پس از آن به گروه دیگری می‌رسیم که امام به نیکی از آنان یاد می‌کند، کسانی که لباس زهد بر باطن خود پوشانیده-اند.(نه ظاهر) و الگوهای جاودانی برای مردم و حکمرانان جامعه می‌باشند. سپس به نکوهش دسته‌ای دیگر می‌رسیم، که امام افراط آنان در ترک دنیا(رهبانیت) را نمی‌پسندد و آنان را مورد مذمت قرارمی‌دهد. در کلام امام همواره الگوسازی موج می‌زند، دنیا را نکوهش می‌کند تا مبادا سیطره آن بر روح و جان بشریت سایه بیفکند و این سایه مانعی برای دوری از حق شود. مثال می‌آورد که چنین افرادی در طول تاریخ وجود داشته‌اند و چه بسیار که ظلم آنان نیز سایه‌ای شده بر جان مردم زیردست.سایه‌ای بنام فقر که همواره امام با زبان و شمشیر به مبارزه با آن برخواسته است. اگر تمام سخنان فوق را به صورت چرخه‌ای در نظر بگیریم در نهایت به تعادلی خواهیم رسید، تعادلی که انسان‌ها بر سر متاع آن به تعامل رسیده و از تنازع دوری جسته. به نظر می‌رسد امام در صدد برقراری چنان تعادلی در جامعه بوده است. در اشعار عطار نیز می‌توان علل و عوامل نکوهش دنیا را فقر ناشی از بی‌عدالتی در جامعه ، بروز وقایعی مانند قحطی، شورش غزها، فاصله گرفتن تصوف از اصل خود که دنیا گریزی بود به سمت دنیا طلبی، همه این عوامل به علاوه روحیه زاهدانه و عارفانه شاعر، همدردی ایشان با مردم عصر خویش (مرهم ظاهری و باطنی) را بیان می‌دارد.

۷. نتیجه‌گیری

نهج البلاغه مجموعه‌ای متنوع از معارف، ارزش‌ها و روش‌ها را در چگونگی رابطه انسان با دنیای مادی مطرح می-سازد. تبیین حقیقت دنیای مادی و تحقیر و مذمّت آن از جمله مباحث چشم‌گیر و برجسته نهج البلاغه است که مورد اهتمام خاص ادیبان پارسی‌سرا نیز واقع شده است. با وجود موانع سیاسی، تاریخی و اجتماعی حاکم بر فضای علمی-ادبی جامعه اسلامی، تحلیل محتوای متون منظوم و منثور پارسی گواه وام‌ستانی‌های نهان و آشکار این متون از نهج البلاغه در طی قرون است. بدون شک، مزید بر ارادت قلبی عطار به مشی امام علی، دغدغه‌های مشترک دینی و اخلاقی ناشی شرایط زمانهٔ را نمی‌توان در این وام‌گیری نادیده انگاشت.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.15]

تطبیق سخنان عطار با مضامین نهج‌البلاغه نشان می‌دهد که تشبیهات شعری عطار، پیرامون نکوهش دنیا، اغلب همسان یا نزدیک به تشبیهات امام در نهج البلاغه است. البته ایماژهای نکوهشی امام علی و شیخ عطار بیش از نگاه مثبت هر دوی آنها بر دنیا است. ایماژهای همسانی چون نگرش حیوانی به دنیا، ابزارانگاری، گذرا بودن، عشوه‌گری، رنج‌آفرینی، زیانباری، تبهکاری، فریبندگی دنیا از جمله شباهت‌های تکرار شده در نهج البلاغه و آثار عطار نیشابوری است. هم امام علی و هم عطار بی‌بصیرتی، روحیهٔ اسراف، عبرت‌نگرفتن از گذشتگان، تعلقات زیاد مادی و عدم توجه به بلاغ را از عوامل نکوهش دنیاداران بر می‌شمرد. شایان ذکر است که نفی دنیا نزد هر دوی آنها نه تنها به منزلهٔ ترغیب به رهبانیت و تارک دنیا شدن نیست، بلکه راهبرد مورد وفاق آنان در مقابله با آثار سوء دنیازدگی از دنیای فریبا است.

منابع

- قرآن کریم.
- آمدی، عبدالواحد بن محمد، (۱۳۶۶) غررالحکم و دررالکلم، چاپ اول، قم، دفتر تبلیغات اسلامی.
- ابن ابی‌الحدید، عزالدین ابوحامد، (۱۹۶۵) شرح نهج‌البلاغه، چاپ دوم، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- ابن منظور، ابوالفضل جمال الدین،(۱۴۱۰) لسان العرب، بیروت: انتشارات دارصادر.
- ادیانی، سید علیرضا (۱۳۹۱)، سیمای دنیا و دنیاگرایان در آیینه نهج البلاغه، فصلنامه حصون، شماره ۳۶، صص۸-۲۲.
- البحرانی، کمال‌الدین میثم، (۱۴۱۲) شرح نهج‌البلاغه، تصحیح یوسف علی منصور، بیروت، دار احیاء التراث‌العربی .
- ریتر، هلموت(۱۳۷۷)، دریای جان، ج ۱، ترجمه عباس زریاب خویی، مهرآفاق بایبوردی، چاپ دوم، تهران، الهدی.
- شریف رضی، محمد ابن حسین.(۱۳۷۸ه ق/۱۹۶۷م)، نهج البلاغه، به اهتمام صبحی صالح ، بیروت.
- همو(۱۳۷۵)، نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، قم.
- عطارنیشابوری، فریدالدین (۱۳۶۱)، اسرارنامه، تصحیح: گوهرین، صادق، چاپ ششم، تهران، زوار.
- .....، (۱۳۶۸) الهی‌نامه، تصحیح هلموت ریتر، چاپ دوم، تهران، طوس .
- .....، (۱۳۷۶)لسان الغیب، تصحیح حسین حیدرخانی مشتاقعلی، تهران، سنایی.
- .....، (۱۳۸۴) دیوان، تصحیح تقی تفضلی، تهران، علمی و فرهنگی.
- .....، (۱۹۰۵) تذکرةالأولیاء، به تحقیق:رینولدآلین نیکلسون، لیدن، چاپ لیدن.
- .....، (۱۳۳۸) مصیبت نامه، انتشارات زوار، به اهتمام و تصحیح نورانی وصال. تهران، زوار .
- .....، (۱۳۶۶) منطق‌الطیر (مقامات‌الطیور) تصحیح صادق گوهرین، چاپ پنجم، تهران: علمی و فرهنگی .
- فتح الهی، علی و نظری علی (۱۳۹۴) بازجست نظام هستی‌شناسانه علوی در متون صوفیانه، فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه، سای سوم، شماره ۱۰.
- فتح الهی، علی(۱۳۸۸) تأثیرروایات شیعی و نهج البلاغه بر مفاهیم عرفانی، چاپ دوم، تهران، مدحت .
- فروزانفر، بدیع الزمان، (۱۳۷۴)، شرح احوال و نقد آثارعطار، تهران: انجمن آثارو مفاخر فرهنگی.
- نراقی، ملا احمد، (۱۳۷۸) معراج السعاده، قم: نشر جمال.
- المجلسی، محمدباقر، (۱۹۸۳) بحارالانوار الجامعه لدرراخبار الأئمه الاطهار، بیروت: مؤسسه الوفا.
- میرزامحمد، علی‌رضا(۱۳۹۱) دنیا در مکتب موعظه‌ای امام علی (ع)، پژوهشنامه علوی، سال سوم، شماره دوم.
- هجویری الجلابی. ابوعلی‌بن‌عثمان (۱۳۷۱) کشف‌المحجوب، تصحیح ژوکوفسکی. تهران، طهوری.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.15]

References

The Holy Quran.

Amedi, A. W. (1987). Ghurar al-hikam wa durar al-kalim [Exalted wisdoms and pearls of speech] (1st ed.). Qom: Islamic Propaganda Office.

Al-Bahrani, K. M. (1992). Sharh Nahj al-Balaghah [Commentary on Nahj al-Balaghah] (Y. A. Mansur, Ed.). Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi.

Adiani, S. A. (2012). Simaye donya va donya-garayan dar ayene Nahj al-Balaghah [The image of the world and worldly people in the mirror of Nahj al-Balaghah]. Hosoun Quarterly, 36, 8-22.

Attar Nishaburi, F. (1982). Asrar-nameh [Book of secrets] (S. Goharin, Ed.) (6th ed.). Tehran: Zavvar.

Attar Nishaburi, F. (1989). Elahi-nameh [Divine book] (H. Ritter, Ed.) (2nd ed.). Tehran: Tus.

Attar Nishaburi, F. (1997). Lisan al-ghayb [The tongue of the unseen] (H. H. Moshtaqali, Ed.). Tehran: Sana'i.

Attar Nishaburi, F. (2005). Divan [Collected poems] (T. Tafazzoli, Ed.). Tehran: Elmi va Farhangi.

Attar Nishaburi, F. (1905). Tadhkirat al-Awliya [Memorial of the saints] (R. A. Nicholson, Ed.). Leiden: Leiden Press.

Attar Nishaburi, F. (1959). Mosibat-nameh [Book of affliction] (N. Vesal, Ed.). Tehran: Zavvar.

Attar Nishaburi, F. (1987). Mantiq al-tayr (Maqamat al-tuyur) [The conference of the birds] (S. Goharin, Ed.) (5th ed.). Tehran: Elmi va Farhangi.

Fathollahi, A., & Nazari, A. (2015). Bazjost-e nezam-e hasti-shenasane-ye Alavi dar motun-e sufiane [Investigation of Alavi ontological system in Sufi texts]. Nahj al-Balaghah Research Journal, 3(10).

Fathollahi, A. (2009). Ta'sir-e revayat-e Shi'i va Nahj al-Balaghah bar mafahim-e erfani [The influence of Shiite narrations and Nahj al-Balaghah on mystical concepts] (2nd ed.). Tehran: Medhat.

Foruzanfar, B. (1995). Sharh-e ahval va naqd-e asar-e Attar [Biography and criticism of Attar's works]. Tehran: Association of Cultural Works and Figures.

Hojviri al-Jullabi, A. A. (1992). Kashf al-mahjub [Revelation of the veiled] (V. Zhukovsky, Ed.). Tehran: Tahuri.

Ibn Abi al-Hadid, I. A. (1965). Sharh Nahj al-Balaghah [Commentary on Nahj al-Balaghah] (2nd ed.). Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi.

Ibn Manzur, A. J. (1990). Lisan al-Arab [The Arab tongue]. Beirut: Dar Sader.

Majlisi, M. B. (1983). Bihar al-anwar al-jami'ah li-durar akhbar al-a'immah al-athar [Seas of lights: A comprehensive collection of pearls from the narrations of the pure Imams]. Beirut: Mu'assasat al-Wafa.

Mirzamohammad, A. (2012). Donya dar maktab-e mo'ezeh-i Imam Ali (AS) [The world in Imam Ali's (AS) admonitory school]. Alavi Research Journal, 3(2).

Naraqi, M. A. (1999). Mi'raj al-sa'adah [The ascension of happiness]. Qom: Jamal Publication.

Ritter, H. (1998). Daryay-e jan [The sea of the soul] (Vol. 1) (A. Zaryab Khoyi & M. Baybordi, Trans.) (2nd ed.). Tehran: Al-Hoda.

Sharif Razi, M. H. (1967). Nahj al-Balaghah (S. Saleh, Ed.). Beirut.

Sharif Razi, M. H. (1996). Nahj al-Balaghah (M. Dashti, Trans.). Qom.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.15]